

פרק מ"ד

צל חשד

(תכן עניני חשד)

סעיף

(א) סמך החכם ליליענטהאל לוואלאזין, בשנת חר"ג (1843). - ליליענטהאל בביהמ"ד בליל יוהכ"פ ודרשת חתן דודי, חגאון מהרי"ץ. - גילה דודי את סוד הסנופה הפתאומיה של ליליענטהאל מרוסיה, בעצם ימי עבודתו שם. -

(ב) שיחה מוסרית נמרצה מהגאון מהרי"ץ חנוכה. - על שלמות מדות חנפוש בבני הישיבה דוואלאזין. -

---

א.

פעם אחת סיפר דודי, כי בזמנו נצטער הרבה על אשר חוהנו חגאון רבי יצחק (רבי איצעלע) טוואלאזין פגע, אם כי ברמז דק וקל, בכבודו, או יותר נכון - באמונת לבו של החכם ליליענטהאל, הגודע ממסעותיו בערי מדינת ליטא כמעט שר ההשכלה ברוסיה בעת ההיא, הגרף אובארוב, במלכות הקיסר ניקולי הראשון במשך שנות תר"ב - תר"ג (1843);

ומעשה כך הי':

כנודע בקורות דברי הימים להשכלת היהודים ברוסיה נתן ליליענטהאל, עפ"י משלתו של השר אובארוב חנוכה, את נפשו על החסדות הכונת השכלה - כללית

בתוך יחזקי רוסיא, ליסר להם בתי ספר מתוקנים ומסודרים, ערוכים וצבורים מכל התקנות והמערכות והסדרים אשר בבתים כאלה ברחבי עולם החנך הכללי;

אבל אבותינו בעת ההיא חוו בן, בליליענמהאל, קשות, מפני כי חשבו אותו, כי אמתת כוננו ביסוד בתי ספר כאלה, הוא לא למען הכלית ההשכלה עצמה, כי אם מתחלה להחליש ולרפה ואח"כ להטיט כולה את יסודי האמונה ועמודי הדת בישראל, מעקרים ומשרשים, ודבר ההשכלה הוא רק בתור „סרסור לדבר עבירה“, או „סתר פנים“ להממרה עצמה;

ובאמת לא מלבם ולא מחוץ רוחם ולא ממעופי הדמיון בדו להם אבותינו חשד זה, ולא לחנם פתחו פחד זה, כי אמנם הי' והי' להם על זה יסוד נאמן ובסיס בטוח ממקור נאמן הנבע מכח אדיר, תקיף וחזק, אף כי לא ביוש ישר אל ליליענמהאל, כי אם בדרך סבוכי סממליו השר הנזכר, ואשר עליו, על השר, הי' הופף רצון כביר ואיתן של גבוה מעל גבוה, הקימר בעצמו, אשר אמר. ועמד בכל הוקף רצונו הגדול לזרוע גרעיני השכלה על שדה ישראל במדינתו, למען אשר במשך הימים יעשו הגרעינים האלה פרי תבואה לתוצאת מחשבתו אשר חשב מכבר על היהודים במדינתו, והוא לעקור ולנמוע שנוי עקרי ומדפכה שרשית בכל יסודי אמונת ישראל, לנתוש ולנהוץ ולא להניח לה שם ושארית במדינה, והי' ככל הגוים בית ישראל ברוסיא, גוי אחד במדינה ודת אחת ואמונה אחת לכולם...

את הדברים האיומים והועומים האלה, המעבירים חיל ורמט, רעד וחלתלה בכל אנרי הגוף ובכל דמי העורקים, ונראים כורים ומהמיהים קצת, ולמצער — לסופרים —

את הדברים האלה, דברים ככתבן, כהווייתם וכצורתם, ספרתי וערכתי על יסודות מתעודות נאמנות וקיימות שאין להסתפק כלל באמונתם, כי הם ערוכים ושמורים בדרך רשמית מאת הממשלה בעצמה, מפיה ומפי כתבה, ומבוארים ומפורשים בספר הזכרון אשר לשר ההשכלה ברוסיא מעת ההיא (הוא השר אובארוב הנזכר), וספרתים מבואר ומפורט למעלה בחלק שני מחבור זה, בפרק י"ג (המכונה „קל וחומר“) סעיף א'; ואמנם לפי ערך גודל ענינם, לולא מלכה הארוכות, היו ראויים להשנות כאן; והקורא החפץ ומתענין בהם ימצאם במקום שציינתי;

ועל כן בכל מקום בואו של ליליענמהאל היו אבותינו עונים אוהו, וככל מה שאפשר היו דוחקים את רגליו, הצרו את מעשיו וקלקלו מחשבתו והפריעו בעד כל עניניו בזה, והראו לו ולכל ענינו איבה ומשטמה גלויה (א);

(א) הסופר הגדוע ל. ליוונדא באחד מספריו יספר כעד ראיה „בי הימים אשר עשה ליליענמהאל

והוא אמנם ידע סבת הדבר, כי הוא החשד שתושבים אותו ביסוד ענינו ובתכלית כונתו, כטבואר; ולכן השתדל בכל האמצעים לנקות עצמו ממחשבת עמל ואון זה, ובכל זמן ובכל מקום, ובכל ענין ובכל מקרה שבא לידו ה' נתן את נפשו על מצות, והיותם נקיים; וה' מרבה לאמת ולהבטית, כי אך למונת עמו דוא דורש, להשכילם ולהנבם ולהעלות את ערכם למעלת אנשים אירופאים, אבל דבר אין לו, וכש"כ ענין והפך, עם חדשות ותקונים בדת, וכש"כ דכש"כ — כי לא על זה הורשה מאת הממשלה, ולא זאת מטרת משלחתו;

ובשמעו את רוס ערכו ונודל חשיבות דעתו הגדולה (אויטאריטט) בכל מדינת ליטא של הגאון רבי יצחק מוואלאוין (תותן דודי, וד' נקרא בפי בני המדינה בשם החבה, רבי איצעלע וואלאווינער) ויקרת ערך כבודו בין יהודי ליטא — אמר לראות את פניו ולהציע לפניו פרשת ענינו; ואולי — חשב — יעלה בידו, כי הוא מצדו יסיר מעליו את החשד המנונה שנתפס במחשבת עמל מאמונה ודת, ויחד עם זה עוד יעיר ויעורר את היהודים לקבל עליהם את החנוך החדש לאשרם ולהצלחתם, כפי אשר יביא חשבון לפניו; ועם זה היו לו דברים כמסומים למסור לרבי איצעלע ביחש משלחתו וענינו זה, דברים אשר מפעם כמסומ אתו לא גילה אותם עד כה לכל איש (*);

וילך ויבא לוואלאוין כיום אחד לפני ערב יום הכפורים, וקיבל פני דנאון רבי איצעלע, ויכירו ויזכירו זה את זה ברגש ידידות וכבוד, כנהוג בין אנשי מעלה וכבוד (*);

ב. ב. נ. ס. חיו מלמדי דרדקי מכנסים את תלמידיהם — עולליהם לעת ערב אל בית הכנסת הגדול להגיד תהלים ולענות אמן בכל כחם ולהתפלל לה', כי ישמע לתפלתם, תפלת עוללים ויונקים, כי יחלצם ויפלטם מפגע רע זה וממשלתו הארורה; והוא, ליוונרא, ילד בן שבע שנים אז, ה' מן המהפללים... —

(א) הכן הדברים כמסומים שפטר לרבי איצעלע והסבה שהיו כמסומים אתו עד אז, ספרתי למעלה בחלק שני פרק י"ג סעיף ב'. —

(ב) שמעתי מאבא מרי, שה' או תניך הישיבה הוואלאווינית, כי למחרת יום בואו של לילינענסהאל שח' יום הקריאה (יום ב' או יום ח') לאחר תפלת שמונה עשרה של שחרית שלחו מביתם שני אנשים נכבדים אליו לאכסניא שלו להגיד לו, כי מתבים עליו לקריאת התורה; ויתרגש מאוד לרגשי כבוד מצוין כזה, ויודה להם על הכבוד הזה ויתנצל על כי לא יוכל להשתמש בכבוד געלה זה, כפני עיפותו מדרכו, וביקש להודות לכל המהפללים. ואמנם מין כבוד כזה ה' אפשר לחוש אך כשמונים וחמש שנה לפנינו, ובזמן הזה גם לא נפל על המוח של כל איש לכבד בכבוד כזה. — זמן זמן ונמוסיו, תקופת תקופה וכבודיה. —

אבל זמן ערב יודב"ם נרם שלא הספיקו לדבר על הענין הנרצה, והיו מתונים בדבר עד אחר יודב"ם; ואמנם ממרת בואו ידע והבין הגרי"ץ ממה ששמע הרבה עליו מנסיעותיו בערי ליטא.

והי' לעת תפלת ערבית (כל נדרי') ויבא גם לייליענטהאל להתפלל בביהמ"ד אשר התפלל הגרי"ץ, ויצו הגרי"ץ על גבאי ביהמ"ד לחלק כבוד ללייליענטהאל ולהוקירו ככל האפשר, ויראו לו מקום להתפלל בראש פנה מכותל מזרחי, וכסא ושלחן ונר העמידו סמוך לו, וגם שמש מיוחד לשרתו העמידו לפניו;

וכנודע, הי' הגהג לפניו בערי ליטא, שהי' הרב דורש לפני, כל נדרי' מעט דברי תורה, ויותר מהמה — דברי סוטר והתעוררות לחשבון הנפש ביום הגדול העומד לבא; והנה המנהג הזה שרר גם בוואלאוון, ובביהמ"ד שהתפלל הגרי"ץ;

ועל הגרי"ץ על הבמה ויחל בדרשה; ולייליענטהאל עומד אל מקומו ופניו אל הקיר;

ומענין לענין בדרשת היום בא הגרי"ץ לענין המשנה במס' יומא (י"ח ב') בענין עבודת יודב"ם ע"י הבהן הגדול; ונאמר שם במשנה: מסרוהו לכהן גדול וקני בית דין לוקני כהונה והשביעוהו שלא ינהג בעבודתו כמנהג הצדוקים;

ומבואר עוד במשנה, שאחר שהשביעוהו הי' הבהן הגדול פורש ובוכה על שחשדוהו באמונת הצדוקים ובמעשיהם בעבודה, כי על כן השביעוהו;

והעיר הגרי"ץ, כי לא נתבאר יפה הסבה שבכה, כי הלא אם אמנם נכון ובטוח דוא בלבו שהוא כולו נקי מכל שמץ חשד זה, מה לו לבכות ולדאוג, ויותר נכון הי' לו לשחק לחשוד מדומה זה, ועכ"ם לא לבכות?

אך הבאר הוא — הוסיף הגרי"ץ — עפ"י מה שאמרו חז"ל במס' מו"ק (י"ח ב') "אין אדם נחשד בדבר אלא אם כן עשהו, ואם לא עשהו כולו — עשהו מקצתו, ואם לא עשהו מקצתו, הררר בלבו לעשותו, ואם גם לא הררר בלבו, ראה אחרים שעשאוהו ושמת על זה", ע"כ;

ועתה — גמר הגרי"ץ את דבריו — ועתה נתבאר סבת הבכיה של הבה"ג, כי מכיון שנחשד בודאי הי' בו איזה שמץ יסורי מאותו החשד, ובאחר מאופנים שחשבו בנמרא דמו"ק הג"ל; ולכן, בהתעטף עליו נפשו מפני אימת הדין הררר בתשובה ודאג על זה, ובכה מצער נפשו.

• • • • •

ולייליענטהאל, כפי הנראה, הבין את העקיצה הדקה והחדה הזאת, אשר מעין "דרך אנב" כוננה אליו לאמר: "כי אתרי שנחשד אדם באיזה דבר בודאי יש בו שמץ

מהחשד ההוא; — וזה הי' ניכר ממה שהעומרים בביה"ט סמוך לו, ראו, כי העטיפה ראשו במליתו ושטעוהו בוכה בלחש (*).

ועל זה אמר דודי, כי לפי שהביר הוא העוב את ליליענמהאל ולסר לדעותיו וירד לסוף דעתו באמונה ודת, במות הוא, כי באמת ובתמים הי' נקי מכל חשד זה, ולא הי' בלבו כל מחשבת פגול מאשר חשדוהו ומאשר הלשינו עליו; וסבת הוצאת הדבה עליו היתה רק תואנה ומחמה לנאץ את ההשכלה ולהסיר לב העם מאחריה, מפני הפחד מתוצאותיה בעתיד, כפי היסודות שעליהם נתרכו הפחד הזה (כאן רמו דודי אל מה שמפרתי למעלה ממחשבת הקיסר על שאלת השכלת היהודים בכלל, ואשר חשב את ההשכלה למין "סרסור" להוציא אל הפועל מחשבתו הנוראה בדבר עקירה והנחה בדת, כמו שבארתי);

ויוסף דודי לספר, כי סוף מעשיו של ליליענמהאל מורה על תמימות נפשו ועל אמון רוחו לה' ולעמו, כי כן, כנודע, בעצם ימי המעשה שקיבל עליו מטעם הממשלה במשלחתו זאת — לפתע פתאום חמק עבר, ויותר נכון — גם ונמלט על נפשו מרופא כולה וברח להשתקע בחו"ל, ועקבותיו לא נודעו עד אחר הרבה שנים, כי הלך לגור בארצות הברית באמריקה; ואיש לא ידע סבת המנוסה הפתאומית שנודעה לכולם כמו בהימט הדעת; וכמדומה לי — הביע דודי את השערתו — כי עוד היום לא רבים ידעו אותה; ובזמנו ואחרי כן הביעו כמה וכמה השערות, חקירות וסברות לפשר מקרא נפלא זה, חקרו ודרשו ויתורו חידות ומאומה לא עלתה בידם לעשות סבת הדבר לאשורה, ונשתקע הדבר בטמון כבמצולות ים; —

"אבל אנכי — הוסיף דודי לספר — אנכי יודע לנכון ולבטח סבת הסבה הזאת בעקרה ושרשה, והיא כולה מגרת בשבחו של ליליענמהאל ומעידה על תום נפשו ויושר דרכיו לאמונה ודת; וענינה זה הוא:

"כי במשך הימים, כאשר נתקרב ליליענמהאל יותר ויותר על מסקדו ומשלחו, השר אובארוב, ואל יתר שרי המלוכה ומתי מודם, ובא עד עומק חקר תכונתם ודעתם והשקפתם על עניני ישראל ולתקותיהם ולמחשבותיהם ולחזיונותיהם עליהם בעתיד — ראה ונוכה, כי אמנם יש ויש בלב הממשלה הרתורים ומחשבות תקיפות לנגוע, באמצעות

(א) ואמנם לאחר יוחכ"ם השלים לו הגרי"ץ, ועשה מה שעשה לתכלית כואו אליו, כמו שמפרתי מזה בארוכה למעלה בחלק שני פרק י"ג סעיף ב', וכפי שסיפר ליליענמהאל בעצמו במכתבו לאחר מיריון שחשקתיו שם. — ושם פפרתי גם סבת הדבר שתביאה להגרי"ץ להענות לו, עיי"ש דברים נרגשים מאוד, —

ההשכלה אשר היא אומרת לנפועם בתוכם, בעקרי דת ישראל וביסודי אמונתם, לנענע אותם ליצט לאט עד אשר ימוטו וישרשו כולם עדי עד, וירא כי אמנם צדקו אבותינו במהרם פחד נורא מפני פרסורה של המחשבה הנוראה הזאת—ההשכלה, ולא לתנם ולא בלא יסוד ולא בלא צדק ויושר מפלו עליו (על ליליענמטהאל) מחשבת פגול מחשד מכוער, וזכור את השבועה שנשבע בוויילנא בפני גדולי העם, אשר „אם אך יודע לו שמץ דבר ממחשבת פגול זה של הממשלה, כי אמנם מצודת מחשבתה פרוסה על עקירת יסודי הדת בישראל, אז ינער כפיו מכל ענין משלהו זאת“ ; —

„בראותו ובזכרו כל זה נבהל ונדהם מאוד, ויאמר לנפשו: „ידי אל תהי בכל ענין זה, כלומר, גם בכל דבר ההשכלה התצונית שתאמר הממשלה להוציא על ידי, כי השכלה משכלה היא, ואחריתה מי ישורנה“ ;

ובידעו, כי אם ישאר במדינה לא יוכל למלט נפשו מלהמשיך מעשיו בדבר זה—החליט לעזוב כולה את הארץ מבלי לשוב אליה עוד ; ולא רצה גם להתייעץ על דבר מנוסתו זאת עם מכריו וידידיו, וגם לא להודיעם מזה, כי ה' ירא, פן יניאוהו מזה, ובזאת לא חפץ ; וכה לפתע פתאום גם נמלט מרוסיא מבלי שוב אליה עד עולם * ;

ובמנוסתו זאת כמו הודיע גלוי לכל עם ישראל במדינת רוסיא ממחשבת הממשלה עליהם, וגם כיון להודיע זאת, למען דעת ולמען ידעו את אשר לפניהם" . .

מאין ידע דודי סוד כמס זה לא הגיד אז בספרו כל זה, והשנמצים לא מצאו און בנפשם לשאול לו על ככה ; והיו כאלה ששערו, כי יען שיתושי ליליענמטהאל אל הגר"ץ היו טובים וקרובים מאוד, וה' מסור אליו בכל לבבו ובכל נפשו, כפי שנראה מפורש ממכתבו שזכרתי למעלה ואשר העתקתיו כולו למעלה בחלק שני מחבור זה, פרק י"ג סעיף ב' — על בן הודיע לו מזה בעת נוסו או אחרי כן, וממנו — מהגר"ץ — נודע לחתנו, זה דודי ; אבל קשה לכיון אמתת השערה זו — וזולת פעם זאת לא שמעתי את דודי מדבר על ענין זה . —

ויתר עניני ליליענמטהאל ושני מסעותיו לערי ליטא להשמיע על ההשכלה ועל יסוד בתי ספר במדינה וסיתושי אבותינו אליו ועל ענינו ועל חליפת יחשיהם אליו מנסיעתו הראשונה לנסיעתו השניה (לאחר ששב מוואלאוין) מרעה לטובה ומאיבה לאהבה ; וכן

(*) ובמשך כמה וכמה שנים אחרי כן, נודע הדבר, כי השתקע בעיר סינסינעטי באמריקה הצפונית ושרת שם ברבנות שבע ועשרים שנה, ונפטר בשנת תרס"ב . —

מטעם ההשכלה במדינה או לאחר שנהיסדו בתי ספר אלה ועל יחשיו אבותינו להם — את הכל ועל הכל ספרתי בארוכה למעלה בחבור זה חלק שני בהמשך פרק י"ג (הנקרא „קל וחומר“). —

ובפרק הבא אספר עוד משם דודי מה ששמע מליליענמהאל מענינו עם שר ההשכלה אובארוכ שרצה להכיר חכמת החלמוד ולא עלתה בידו, וסיפר בזה סיפור נפלא ומצוין. —

ב.

ובנוגע אל יחשיו ואל הרגשותיו של הגאון מהרי"ץ בענין זה ליליענמהאל עפ"י הדרשה שלו שהבאתי בסעיף הקודם — צריך לומר, כי גם הוא, כיתר גדולי הדור והוא, נתפס בורם החשד הנפוץ אז בקהלות ישראל על ליליענמהאל ועל מתשבותיו ועל כל מעשיו „אשר לבד תכלית ההשכלה עצמה עוד הי' ספון וממון במעשיו רעיון זר ומבהיל לנגוע על ידה של ההשכלה בעומק שרשיה של דת ישראל וכו'“, כאשר ספרתי מזה בקצרה למעלה בתחלת פרק זה, ובארוכה למעלה בחלק שני פרק י"ג (הנקרא „קל וחומר“) סעיף א' ;

ועל כן, כעומד בראש האומה במדינה בעת ההיא, מצא הגרי"ץ לנכון לו, או גם לחובה, לרמוז לו, ליליענמהאל, בערך זה שרמו בדרשתו, כי אמנם יש ויש סמוכים לחשד זה ; ועל כן התרה בו, כי ידע את אשר לפניו ויברר את מעשיו וישגיח על דרכיו, לפניו ולאחריו, שלא יכשל בהם הוא ולא יכשיל בהם אחרים ;

וכי יודע, אם לא אודרה או התראה זו עוררה את ליליענמהאל לעמוד על תכונת משלתו ועל יחושם וסוף דעתם של משלחיו בענין זה, והחל לחקור ולדרוש, וחקר ודרש עד כי מצא את הנקודה השחורה אשר מתחת שרשיה של משלתו זאת, וראה ונוכת, כי דרכו דרך עקובה מלאה תחתים ומכשולים ואבני נגף ; ועשה חשבון ונפש ועשה מה שעשה להתרחק כולה מענינו ומסקמו וממדינה כולה, כאשר ספרתי בארוכה בסוף סעיף הקודם ;

יען כי לולא זאת, כלומר, לולא ראה הגרי"ץ ברעיונו או ברמיונו סקצת און בליליענמהאל, לא הי' מרשה לעצמו לירות אבני קלע אל פניו במערכה גלויה זו כמעט (כהדרשה שלו בבית המדרש בליל „כל נדרי“, שהעתיקתי בתחלת הפרק הזה) — יען כי לבד הגמס האנושי בכלל, עוד הי' הגרי"ץ נודע ביותר לאיש מנוסם גדול וחריד על